

ΟΙ ΔΗΜΟΤΙΚΕΣ ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ¹

Τις ονομάζω έτσι γιατί είναι απογραφές που έγιναν σπίτι προς σπίτι από άτομα που όρισαν οι δημοτικές αρχές ως απάντηση στην κυβερνητική εντολή για απογραφή του πληθυσμού της χώρας το 1861, 1870, 1879.² Από την πρώτη, που θα με απασχολήσει περισσότερο, σώζονται δύο από τα τρία απογραφικά βιβλία. Ενώ η απογραφή έγινε, όπως ειπώθηκε, σπίτι προς σπίτι, οι κάτοικοι σημειώνονται στα βιβλία αυτά με βάση την αλφαβητική σειρά του βαπτιστικού ονόματος του αρχηγού κάθε νοικοκυριού, και όχι σύμφωνα με τη σειρά του σπιτιού. Φαίνεται ότι στην αρχή καταγράφηκε χωριστά κάθε νοικοκυριό και στη συνέχεια τα σχετικά δελτία τοποθετήθηκαν αλφαβητικά. Επειδή λείπει, όπως αναφέρθηκε, το ένα (το πρώτο κατά σειρά) από τα τρία απογραφικά βιβλία, έχουμε εκείνα τα νοικοκυριά των οποίων το βαπτιστικό του αρχηγού αρχίζει από Ζ-Χ. Ωστόσο, παρά τη απουσία του ενός βιβλίου, ο ως άνω τρόπος καταγραφής επιτρέπει υποθέσεις που είναι αντιπροσωπευτικές του συνολικού πληθυσμού. Χωριστά καταγράφηκε μόνο η Υδραϊκή συνοικία και τα διάφορα ιδρύματα και καταστήματα, όπως οικοτροφεία, νοσοκομείο, στρατώνες, κλπ. Από την απογραφή του 1870 σώζονται δύο κατάστιχα και από την απογραφή του 1879 ένα· σ' αυτά ο τρόπος καταγραφής είναι διαφορετικός από αυτόν της απογραφής του 1861.³ Έχω επεξεργαστεί τα πρώτα 501 νοικοκυριά της απογραφής του 1861, τα οποία αντιπροσωπεύουν 1901 άτομα (17% και 17,52% αντίστοιχα του συνόλου των νοικοκυριών και ατόμων που διαθέτουμε· τα γράμματα Ζ, Η, Θ και μέρος του Ι). Η επεξεργασία αυτή, που απέβλεπε κυρίως στην ανάδειξη του τύπου των νοικοκυριών, είχε παρουσιαστεί παλαιότερα στην Ερμούπολη και δημοσιεύτηκε, μαζί με τα άλλα κείμενα αυτής της συνάντησης, στο περιοδικό *The History of the Family*.⁴ Το σημαντικότερο που προέκυψε, με βάση τις ταξινομήσεις που έχει προτείνει ο Ρ. Laslett, ήταν η συντριπτική υπεροχή των μονοεστιακών νοικοκυριών (67,9% του συνόλου). Παντελής ήταν, στο δείγμα, η απουσία πολυεστιακών νοικοκυριών. Και η Βιολέττα Χιονίδου, που επεξεργάστηκε το σύνολο της απογραφής του 1861, καθώς και τις απογραφές του 1870 και 1879, επιβεβαίωσε σαφέστατα την κυριαρχία του μονοεστιακού μοντέλου: εντόπισε λίγες μόνο περιπτώσεις πολυεστιακών

¹ Ένα μεγάλο τμήμα του παρόντος σημειώματος αναδημοσιεύεται από: Χρήστος Λούκος, «Μερικές επισημάνσεις για τους κατοίκους της Ερμούπολης τον 19ο αιώνα: γεωγραφική προέλευση, εγκατάσταση στο χώρο, επαγγέλματα, κοινωνικές σχέσεις», Χριστίνα Αγριαντώνη – Δημήτρης Δημητρόπουλος (επιμ.), *Σύρος και Ερμούπολη. Συμβολές στην ιστορία του νησιού, 19ος–20ός αι.*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών/ΕΙΕ, Αθήνα 2008, σ. 105-118.

² Για τις απογραφές στο ελληνικό κράτος το 19ο αιώνα διαθέτουμε μια πρόσφατη μελέτη: Γιάννης Μπαφούνης, *Στατιστική και πλάνη είναι λέξεις συνώνυμοι... Η ελληνική στατιστική τον 19ο αιώνα*, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού-Παράρτημα του περιοδικού *Μνήμων* αρ. 14, Αθήνα 2006. Δελτία της απογραφής του 1861 φέρουν την χρονολογία των τελευταίων μηνών του 1860, ωστόσο κρατήθηκε το 1861 που είναι η χρονολογία της επίσημης απογραφής.

³ *Απογραφή 1861* (τα απογραφικά στοιχεία στην Ερμούπολη συγκεντρώθηκαν τους τελευταίους μήνες του 1860): Λείπει το Α' κατάστιχο. Κατάστιχο Β': απογράφονται οι κάτοικοι με βάση το βαπτιστικό όνομα του αρχηγού της οικογένειας, γράμματα Ζ-Μ. Κατάστιχο Γ': γράμματα Ν-Ω. Στο τέλος: τα οικοτροφεία, ο στρατώνας, το ορφανοτροφείο, η φυλακή, κ.ά.

Απογραφή 1870: σώζονται τα βιβλία απογραφής Γ': οικογένειες αρ. 2-199 (λείπει η πρώτη σελ. του καταστίχου) και Δ': αρ. 198Α-394.

Απογραφή 1879: Λείπει το Α' κατάστιχο: αρ. απογραφομένου 1-6855, σώζεται το Β' κατάστιχο: αρ. 6856-13052 (οικογένειες αρ. 1571-3122). Βλ. σχετικά Χρήστος Λούκος – Πόπη Πολέμη, *Οδηγός του Δημοτικού Αρχείου Ερμούπολης 1821-1949*, Αθήνα, ΕΜΝΕ, 1987, σ. 110-111.

⁴ Christos Loukos, "Families and family structure in a Neo-Hellenic city: Hermoupolis in the mid-19th century", *The History of the Family* 9 (2004) 317-324.

νοικοκυριών.⁵ Αφού έχουμε μια πόλη που συγκροτείται κυρίως από πρόσφυγες και εσωτερικούς μετανάστες, οι οποίοι προέρχονται από όλες τις περιοχές όπου κατοικούσαν Έλληνες, όλα δείχνουν ότι το οικογενειακό αυτό μοντέλο ήταν παντού κυρίαρχο ή ότι σ' αυτό γρήγορα προσαρμόστηκαν όλοι (ισχυρή ένδειξη της δυναμικής τής πόλης). Σημειώνω σύντομα και κάποιες άλλες διαπιστώσεις από την επεξεργασία του δείγματός μου:

--Υψηλός αριθμός αγάμων, που εξηγείται από την άφιξη στην Ερμούπολη πολλών ατόμων, κυρίως ανδρών, σε αναζήτηση εργασίας.

--Μέσος όρος παιδιών ανά οικογένεια 2,23.

--Σε κάθε νοικοκυριό αναλογούν κατά μέσο όρο 0,27 υπηρέτες/τριες (το ποσοστό είναι 1,37 αν υπολογίσουμε μόνο τα νοικοκυριά που έχουν υπηρέτριες).

--Σχετικά με τη διακύμανση του μεγέθους του νοικοκυριού ανάλογα με τις κοινωνικο-επαγγελματικές κατηγορίες, σε ένα δείγμα 50 νοικοκυριών όπου το επάγγελμα του αρχηγού ήταν έμπορος, το μέγεθος του νοικοκυριού ήταν κατά μέσο όρο 6,68 άτομα και το μέσο μέγεθος της οικογένειας 4,98. Η διαφορά αυτή δείχνει την ευρεία χρήση υπηρετικού προσωπικού. Σε ένα αντίστοιχο δείγμα 50 νοικοκυριών όπου ο αρχηγός δήλωσε επάγγελμα εργάτης, το μέσο μέγεθος του νοικοκυριού είναι 3,84 άτομα και αυτό της οικογένειας 3,60. Η μικρή εδώ διαφορά δείχνει την παντελή σχεδόν έλλειψη υπηρετικού προσωπικού.

--Λίγοι παραπάνω από τους μισούς κατοίκους του δείγματος είναι ετεροδημότες και αλλοδαποί, δηλαδή ελληνικής καταγωγής υπήκοοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας· ελάχιστοι είναι οι ξένοι. Τα 2/3 περίπου των ετεροδημοτών προέρχονται από τις υπόλοιπες Κυκλάδες.

--Η πολυμέρεια των επαγγελμάτων που δηλώνονται δείχνει ακριβώς τον αναπτυξιακό χαρακτήρα της πόλης λίγα χρόνια πριν την αντιστροφή της συγκυρίας: ισχυρή είναι η παρουσία επαγγελμάτων που είναι συνδεδεμένα με το εμπόριο, τη ναυτιλία, τη βιοτεχνία-βιομηχανία (κυρίως βυρσοδεψία και ναυπηγική).⁶

Γενικά, νομίζω ότι με τις απογραφές αυτές μπορούμε να περάσουμε από μια αποσπασματική ή μερική εικόνα της παρουσίας των Ερμούπολιτών στο χώρο σε μια κοινωνική φωτογραφία που θα επέτρεπε να γνωρίζουμε πού έμενε ο κάθε ένας από τους 20-25.000 κατοίκους της πόλης, αν ήταν άντρας, γυναίκα ή παιδί, από πού καταγόταν, αν έμενε μόνος του ή στο πλαίσιο μιας οικογένειας ή νοικοκυριού --και ποιό ήταν το μέγεθος και η μορφή αυτής της οικογένειας ή του νοικοκυριού--, ποιά ηλικία είχε, αν ήταν ανύπαντρος, παντρεμένος ή χήρος, ορθόδοξος, καθολικός ή άλλου θρησκευματος, εγγράμματος ή όχι, αν ήταν μόνιμος κάτοικος της Ερμούπολης ή ετεροδημότης από έναν άλλο δήμο του ελληνικού βασιλείου, ή αλλοδαπός από διάφορες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ή άλλα ξένα κράτη, αν η οικία που κατοικούσε ήταν ιδιόκτητη ή νοικιασμένη, σε ποιά συνοικία ανήκε, σε ποιό δρόμο και ποιό αριθμό, αν ήταν μονόροφη, και αν ήταν πολύροφη, πόσους ορόφους είχε και πόσες οικογένειες ή νοικοκυριά στέγαζε.

Η εγκατάσταση στο χώρο

Στη συνέχεια θα προσπαθήσω να προτείνω κάποιες υποθέσεις που αφορούν κυρίως στην εγκατάσταση των ανθρώπων στο χώρο. Θα βασιστώ στο σύνολο των σωζόμενων απογραφών τόσο του 1861 όσο και αυτών του 1870 και 1879. Ας δούμε

⁵ V. Hionidou, "Nineteenth-century Greek households: The case of Hermoupolis, 1861-1879", *Continuity and Change* 14/3 (1999) 403-427.

⁶ C. Loukos, ό.π. βλ. τα στοιχεία που δίνει για την Ερμούπολη η επίσημη απογραφή του 1861: Υπουργείον των Εσωτερικών, *Στατιστική της Ελλάδος. Πληθυσμός του έτους 1861*, Αθήνα 1862. Φωτομηχανική ανατύπωση με προλεγόμενα-επιμέλεια Γιάννη Μπαφούνη, ΕΜΝΕ-Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1991.

κατ' αρχήν πού κατοικούν οι Ερμουπολίτες το 1861.⁷ Θυμίζω προηγουμένως ότι για τον εντοπισμό των αρχικών εγκαταστάσεων των προσφύγων στη σχηματιζόμενη πόλη, όταν όλα ακόμη ήταν ρευστά και οι ενορίες και συνοικίες δεν είχαν σαφώς διαμορφωθεί, σημαντικές είναι οι συμβολές του Ανδρέα Δρακάκη⁸ και της Αγγελικής Φενερλή,⁹ που αξιοποίησαν κυρίως συμβολαιογραφικά τεκμήρια.

Το 1861, το 36% των Ερμουπολιτών σημειώνεται ότι κατοικεί στη Μεταμόρφωση, 23% στην Κοίμηση, 22% στον Άγιο Νικόλαο και 12% στον Άγιο Γεώργιο. Οι υπόλοιποι καταγράφονται στην Υδραϊκή συνοικία, στα καταστήματα και ιδρύματα.

Περισσότεροι ετεροδημότες, που αποτελούν το 35% του πληθυσμού, κατοικούν, αναλογικά με τους κατοίκους όλης της ενορίας ή περιοχής τους, στα Υδραϊκά και την Κοίμηση, μικρότερα ποσοστά έχουν οι άλλες συνοικίες. Οι αλλοδαποί, 14% του πληθυσμού, εντοπίζονται περισσότερο στη Μεταμόρφωση και τα Υδραϊκά, την Κοίμηση και τον Άγιο Γεώργιο, και λιγότερο στον Άγιο Νικόλαο. Πάντως, το 1861, ένας στους δύο Ερμουπολίτες είναι ετεροδημότης ή αλλοδαπός.

Οι ετεροδημότες και οι αλλοδαποί είναι σκορπισμένοι στις διάφορες ενορίες. Δεν παρατηρήθηκε σ' αυτούς μια ιδιαίτερη συγκέντρωση στο χώρο. Οι υπόλοιποι, ενώ ως πρόσφυγες ή εσωτερικοί μετανάστες ήλθαν και εγκαταστάθηκαν στην πόλη από διάφορες περιοχές, τώρα που έγιναν δημότες της, δηλώνονται ως Ερμουπολίτες. Αναζήτησα την καταγωγή αρκετών από αυτούς. Η πρώτη διαπίστωση είναι ότι κι εδώ η καταγωγή δεν αποτελεί, τουλάχιστον στα 1861, κριτήριο για την επιλογή του τόπου κατοικίας, κάτι που παρατηρείται στα πρώτα χρόνια της δημιουργίας της πόλης και αποτυπώθηκε στα σχετικά τοπωνύμια. Ακόμα και στα Υδραϊκά, που κρατούν στην απογραφή την παλαιά ονομασία τους,¹⁰ δεν φαίνεται να κατοικούν πολλοί Υδραίοι.

Αν θεωρήσουμε το επάγγελμα ως βασικό κριτήριο μιας κοινωνικής ιεράρχησης, πράγματι η διασπορά των επαγγελματιών είναι άνιση στις ενορίες της πόλης. Οι περισσότεροι έμποροι κατοικούν αναλογικά στον Άγιο Νικόλαο, ακολουθεί με μεγάλη διαφορά η Μεταμόρφωση, έπειτα η Κοίμηση· ένας μόνον έμπορος στον Άγιο Γεώργιο και κανένας στα Υδραϊκά. Τα Υδραϊκά όμως έχουν αναλογικά με τον πληθυσμό τους περισσότερους εργάτες, ακολουθούν με μεγάλη διαφορά η Μεταμόρφωση και ο Άγιος Γεώργιος, και με ακόμη μεγαλύτερη η Κοίμηση και ο Άγιος Νικόλαος. Οι περισσότεροι ναύτες και ναυτικοί, πάντα αναλογικά, εντοπίζονται στον Άγιο Γεώργιο, ακολουθούν με μεγάλη διαφορά η Κοίμηση και τα Υδραϊκά· πολλοί λίγοι είναι στη Μεταμόρφωση και τον Άγιο Νικόλαο.

Ας δούμε ποιοί κατοικούν στους πρώτους αριθμούς σπιτιών της ενορίας του Αγ. Νικολάου το 1861. Εντόπισα, από τους 100 επί κεφαλής των νοικοκυριών, τους 50:

13 έμποροι, 2 δικηγόροι, 2 εργάτες, 2 εμποροϋπάλληλοι και από ένας κτηματίας, τοκιστής, γερουσιαστής (Ν. Καλλέργης), μουσικός, βιβλιοδέτης, τελωνοϋπάλληλος, φανοποιός, υελοπώλης, νομισματολάκτης, τελώνης Σύρου, γραμματέας Λιμεναρχείου, υποδιευθυντής Ταχυδρομείου, δημοτικός αρχιτέκτονας (Π. Σαμπώ), πρόξενος Μ. Βρετανίας, πρόξενος Γαλλίας, υποπρόξενος Ρωσίας, μαθητής, γραφεύς, ξυλουργός, καφεπώλης, δημόσιος υπάλληλος, ευρωπαϊκός ράπτης, 4 χήρες, 3 άεργοι, σε έναν δεν δηλώνεται επάγγελμα, ένα επάγγελμα είναι δυσανάγνωστο.

⁷ Δίνονται εδώ κάποια πρώτα ποσοτικά στοιχεία από τη βάση δεδομένων. Εκκρεμεί μια συστηματική ποιοτική ανάλυσή τους που ασφαλώς θα διευκρίνιζε και άλλες παραμέτρους.

⁸ Ανδρέα Θ. Δρακάκης, *Ιστορία του οικισμού της Ερμουπόλεως(Σύρας)*, τ. Α' (1821-1825), Αθήνα 1979, τ. Β' (1826-1827), Αθήνα 1983 [φωτομηχανική επανέκδοση: Σύρος 2000], passim.

⁹ Αγγελική Φενερλή, «Τεχνίτες και τεχνικές στη πρώιμη Ερμούπολη (1822-1850)», *Μνήμων* 27 (2005) 251-270. Βλ. της ίδιας, «Νέα στοιχεία για την πρώτη εγκατάσταση των προσφύγων στην Ερμούπολη», Χριστίνα Αγριαντώνη – Δημήτρης Δημητρόπουλος (επιμ.), *Σύρος και Ερμούπολη. Συμβολές στην ιστορία του νησιού, 19ος-20ός αι., ό.π., σ. 77-85.*

¹⁰ Ίσως γιατί βρίσκονται κοντά στην καθολική εκκλησία της Ευαγγελίστριας και δεν αποτελούν ενορία με βάση έναν ορθόδοξο ναό.

Από τους 50, 8 είναι αλλοδαποί, 4 Ιουδαίοι, 9 δυτικού δόγματος, ένας δαμαρτυρόμενος. Οι ετεροδημότες είναι 23: 6 από το Δήμο της Άνω Σύρου, 2 από τη Μύκονο, 2 από την Τήνο, 2 από Καλαμάτα, 3 από το Ναύπλιο, 2 από Αθήνα, και από ένας από Άνδρο, Ίο, Ασωπό, Θήρα, Πάτρα και Κερπινή. Στον ίδιο αριθμό οικίας κατοικούν, ανά δύο, 6 με τις οικογένειές τους: δύο έμποροι, ο υελοπόλης και ο νομισματολλάκτης, ο άεργος και η χήρα. Ο υποπρόξενος της Ρωσίας μένει με την οικογένειά του στον ίδιο αριθμό όπου κατοικεί μόνος του και ο υπάλληλος εμπορίου.

20 από τους 50 ζούν μόνοι τους ή συγκροτούν νοικοκυριά χωρίς οικογενειακή δομή (στον πίνακα δηλώνονται με *)· απ' αυτούς στην ίδια κατοικία μένουν, ανά δύο, οι δύο έμποροι από το Ναύπλιο, ένας έμπορος και ένας μαθητής από την Καλαμάτα, και ένας δημόσιος υπάλληλος και ένας ευρωπαϊκός ράπτης. Μία γυναίκα ζει μόνη της: η Σμαράγδα Αλεξοπούλου, 60 ετών, χήρα και αλλοδαπή.

ΟΣΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΥΝ ΣΤΟΥΣ ΠΡΩΤΟΥΣ ΑΡΙΘΜΟΥΣ ΣΠΙΤΙΩΝ
ΤΗΣ ΕΝΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, 1861

Αρ. οικίας	Επάγγελμα του επικεφαλής του νοικοκυριού	Δήμος ετεροδημότη/Αλλοδαπός
1*	Εργάτης	
3	Γραμματέας Λιμεναρχείου	Μύκονος
3*	Δυσανάγνωστο	Ασωπός
9	Έμπορος	
11	Έμπορος	
11	Έμπορος	Αλλ
12	Υποπρόξενος Ρωσίας	Σύρος
12*	Υπάλληλος εμπορίου	Τήνος
13	Υποδιευθ. Ταχυδρομείου	Αθήνα
14	Έμπορος	
19*	Εργάτης	Ίος
20*	Εμποροϋπάλληλος	Κερπινή ¹¹
22*	Έμπορος	Ναύπλιο
22*	Έμπορος	Ναυπλία
23	Έμπορος	Θήρα/Ιουδ
30*	Ευρωπαϊκός ράπτης	
30*	Δημόσιος υπάλληλος	Τήνος
31*	Καφεπώλης	Αλλ
34	Άεργος (80 ετών)	Σύρος/Δυτ
36	Νομισματολλάκτης	Ιουδ
36	Υελοπόλης	Ιουδ
38	Έμπορος	Δυτ
41	Τοκιστής	
42	Κτηματίας	
43*	Δικηγόρος	Αθήνα
61*	Δημοτικός αρχιτέκτονας	Αλλ/Δυτ
62	Έμπορος	Αλλ
68*	Μουσικός	Αλλ/Δυτ
69*	Ξυλουργός	Άνδρος
71	Πρόξενος Γαλλίας	Μύκονος
72	Πρόξενος Μ. Βρετανίας	Αλλ/Διαμαρτ
74	Τελωνοϋπάλληλος	
76	Δεν σημειώνεται (62 ετών) ¹²	
77	Φανοποιός	Σύρος/Δυτ
78	Έμπορος	
79*	Άεργος	

¹¹ Κερπίνη στην πηγή.

¹² Τέσσερα από τα παιδιά του είναι έμποροι.

80*	Χήρα (60ετών)	Αλλ
81*	Τελώνης Σύρου	
82	Γερουσιαστής	
83*	Γραφεύς	Σύρος/Δυτ
85	Χήρα (70 ετών) ¹³	Πάτρα
86*	Εμπορος	Καλαμάτα
86*	Μαθητής (14)	Καλαμάτα
87	Χήρα (50 ετών) ¹⁴	Σύρος/Δυτ
88	Αεργός (70 ετών) ¹⁵	Αλλ/Δυτ
88	Χήρα (60 ετών) ¹⁶	Σύρος/Δυτ
89	Βιβλιοδέτης	
94	Εμπορος	
96	Εμπορος	Ναύπλιο
97	Δικηγόρος	

Αλλ=Αλλοδαπός, Διαμαρτ=Διαμαρτυρόμενος, Δυτ=Δυτικού δόγματος, Ιουδ=Ιουδαίος,

Μια εικόνα τώρα από μια άλλη ενορία, της Μεταμόρφωσης το 1861:

Στον αριθμό οικίας 602 μένει μόνος του ένας υπηρέτης, αλλοδαπός

603: έμπορος (35 ετών) με τη σύζυγο (25), δύο ανήλικα παιδιά (3 και 1), τη μητέρα του (χήρα 55), μία τροφό από το Γαύριο (40), δύο υπηρέτριες από την Αμοργό (18 και 12).

604: μεσίτης (70), με τη σύζυγο (45), τον ανύπαντρο γιο (30, μεσίτη), δύο ανύπανδρες κόρες (20 και 22), δύο υπηρέτριες - από τη Νάξο (19) και τη Θήρα (12)

605: δύο νοικοκυριά στον ίδιο αριθμό: 1) γιατρός (42) με τη σύζυγο (28), τρία ανήλικα παιδιά (2, 4 και 5 ετών) 2) αρτοποιός (Σταύρος Χρυσός, 42), με τη σύζυγο (35), τη χήρα μητέρα του (73), δύο ανιψιές του (17 και 20), μία υπηρέτρια (12)

606: επτά εργάτες (18, 18, 19, 22, 22, 26 και 27 ετών) - οι έξι ετεροδημίτες (από την Άνδρο, Κέα, Αίγινα, Λίμνα(α);), δύο από Μήλο)

607: έμπορος (Μιχαήλ Κ. Σαλβάγος, 48), με τη σύζυγο (28), τρεις γιούς (6, 13 και 15), δύο κόρες (4 και 9), δύο υπηρέτριες από το Κόρθιο (17 και 38) και άλλη μία από την Αμοργό (17), και έναν υπηρέτη από τη Μύκονο (19).

608: φανοποιός (30) με τη σύζυγο (22), δύο ανήλικα παιδιά (3 και βρέφος), συγγενικό πρόσωπο (μαθητή από την Κύθνο, 22 ετών).

Θα προσπαθήσω να δώσω και κάποιες εικόνες ενός δρόμου, από τους αρχαιότερους, της οδού Απόλλωνος το 1870. Μεταξύ των άλλων εκεί κατοικούσαν:

Ο Δημήτριος Αθ. Κούμας, έμπορος από την Τρίπολη, 45 ετών, με τη σύζυγό του Καλλιόπη (35 ετών), και 6 παιδιά από 20 ετών έως επτά μηνών· μαζί με δύο υπηρέτριες από την Αμοργό και την Άνδρο, και μία τροφό από την Άνδρο (η οικία είναι ιδιόκτητη).

Ανάλογου επιπέδου και η οικογένεια του Αντωνίου Εμμ. Μαρινάκη, 35 ετών, εμπόρου: η σύζυγος (28 ετών) και οκτώ παιδιά από 10 ετών έως 5 μηνών· επί πλέον τρεις υπηρέτριες (από την Τήνο, Νάξο, Κάρυστο), μία τροφός από την Τήνο και μία Γαλλίδα παιδαγωγός. Ο Μαρινάκης ενοικιάζει την οικία του.

Στο ίδιο δρόμο μένει, με ενοίκιο, και η Αριάδνη Ι. Πολυχρονιάδη, 30 ετών χήρα, με τον εξεατή γιό της, μαθητή.

Με ενοίκιο μένει μόνος του ο ιεροδιάκονος Κύριλλος Μιχαήλ Βενιέρης, 26 ετών από τη Μύκονο.

Σε ιδιόκτητη οικία κατοικούν ο Φραγκίσκος Μηνάς, τέκτων, 60 ετών από την Κάρπαθο και η σύζυγός του Σοφία, 50 ετών από την Άνδρο.¹⁷

¹³ Μαζί με τον άγαμο 40χρονο γιό της, έμπορο.

¹⁴ Μαζί με την άγαμη 28χρονη κόρη της και τον άγαμο 25χρονο γιό της, υπάλληλο τηλεγραφείου.

¹⁵ Ζει με τον 29χρονο γιό του, του οποίου δεν δηλώνεται το επάγγελμα.

¹⁶ Μαζί με την άγαμη 43χρονη κόρη της.

Μερικές τελευταίες επισημάνσεις. Με βάση ένα πρώτο δείγμα, διαπίστωνα ότι λιγότερα από τα μισά άτομα που έμεναν στη Μεταμόρφωση το 1861, δεν εντοπίζονται στην ίδια εννομή το 1879. Επίσης, τις περισσότερες φορές το επάγγελμα του γιου σε σύγκριση με το αντίστοιχο του πατέρα δείχνει μια κινητικότητα προς τα πάνω. Το 1870, που υπάρχουν οι σχετικές μαρτυρίες, οι ενοικιαστές είναι λίγο περισσότεροι από τους ιδιοκτήτες: 962 έναντι 731.

Τελευταία προβληματίζομαι πώς αυτά τα στοιχεία και άλλα που έχουν στο μεταξύ εντοπιστεί θα μπορέσουν να καταχωριστούν σε ένα ηλεκτρονικό χάρτη ώστε να προβληθεί ανάγλυφη η πόλη με τα κτίσματά της, τους δρόμους, τις πλατείες και κυρίως με τους ανθρώπους της. Και αυτό σε ποικίλες χρονικές στιγμές, και με διάφορους εκάστοτε χρωματισμούς, σαν παλίμψηστο, να μπορούν να φανούν οι τύχες ανθρώπων και υλικών κατασκευών. Υπάρχουν για το σκοπό αυτό κατάλληλα μηχανογραφικά συστήματα, όπως το GIS (Geographical Information System).¹⁸ Όσον αφορά στις πηγές που θα στηρίζουν αυτό το εγχείρημα, διαθέτουμε επί πλέον μια καταγραφή του 1864 όλων των δρόμων της πόλης με τις ιδιοκτησίες. Ένας συνδυασμός των απογραφών 1861, 1870 και 1879 που έγιναν, όπως είπα, σπύτι προς σπύτι με την καταγραφή αυτή του 1864, και προσθέτοντας στοιχεία που γνωρίζουμε πού θα τα αναζητήσουμε από άλλες πηγές, μηχανογραφημένες ή όχι, νομίζω ότι μπορεί να τροφοδοτήσει επαρκώς ένα γεωγραφικό πληροφοριακό πρόγραμμα και να ανασυστήσουμε έτσι, όσο αυτό είναι δυνατό, την πόλη με τα κτίσματα και τους ανθρώπους της ήδη από τις δεκαετία του 1860.

¹⁷ Μερικές φορές πέφτεις απάνω σε προσωπικά δράματα: ο Γ. Λαγουρός, ο οποίος πεθαίνοντας το 1901 αφήνει σύζυγο και δύο κόρες έχοντας χάσει στο μεταξύ έντεκα γιούς, το 1861 ήταν αρχηγός της ακόλουθης οικογένειας: σύζυγος, τέσσερεις γιοί, 9, 8, 3 και ενός ετών, και μιας κόρης 6 ετών.

¹⁸ Με το μηχανογραφικό αυτό σύστημα ο ιστορικός Olivier Zeller, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Lyon II, επιχειρεί, σε συνεργασία με τον συνάδελφό του γεωγράφο Bernard Gauthiez, να ανασυστήσει τη διαδοχική κατοχή γης και οικημάτων σε συνοικίες και δρόμους της Λυών από το 17ο αιώνα. Βασική πηγή που εδώ χρησιμοποιείται είναι μια πλούσια σειρά φορολογικών καταλόγων. Το Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών βρίσκεται ήδη σε συνεργασία με τον καθηγητή Zeller ώστε η αποκτηθείσα εμπειρία από τη μελέτη της Λυών να χρησιμοποιηθεί και στην περίπτωση της Ερμούπολης.

Οδηγίες για τον χρήστη της βάσης

A'. Πεδία

1. Έτος απογραφής
2. Αύξων αριθμός οικογένειας ή πράξεως
3. Αύξων αριθμός απογραφομένου
4. Ονομα
5. Επώνυμο
6. Πατρώνυμο
7. Φύλο
8. Θέση στην οικογένεια
9. Ηλικία
10. Πολιτική κατάσταση
11. Μόρφωση
12. Θρησκεία
13. Επάγγελμα
14. Καταγωγή
15. Ετεροδημότης
16. Δήμος ετεροδημότη
17. τόπος σταθεράς διαμονής
18. Αλλοδαπός
19. Ενορία
20. Αριθμός οικίας
21. Οδός+αρ. οικίας
22. Ιδιοκτήτης/ενοικιαστής
23. Παρατηρήσεις

B'. Υποδιαιρέσεις-διευκρινίσεις πεδίων:

Φύλο: Α, Θ

Θέση στην οικογένεια/νοικοκυριό: Γ=γονιός, Π=παιδί, Σ=συγγενής, ΣΓΓ=γονιός γονιού, ΣΘ=θείος/θεία, Σαδ=αδελφός/ή, ΣΑ=ανεπιός/ά, ΣΕγ=εγγονός/ή, ΣΞ=ξάδελφος/η, ΜΣ=μη συγγενής, Υ=υπηρέτης/τρια, Τρ=τροφός, Νο=νόθο, ΑΡΧ=αρχηγός όχι οικογένειας αλλά νοικοκυριού

Ηλικία: Ο=βρέφος, Αβάπτιστον

Θρησκεία: Δια=διαμαρτυρόμενος, Δυτ=Δυτικός

Ετεροδημότης: Ουδ=«Έλλην εις ουδένα δήμον καταγεγραμμένος»

Αλλοδαπός=ξένος, αλλά και Έλληνας που κατοικεί στην Οθωμ. Αυτοκρατορία και επομένως έχει οθωμανική υπηκοότητα

Ενορία: Μετ=Μεταμόρφωση, Κοιμ=Κοίμηση, Νικ=Άγιος Νικόλαος, Γεωργ=Άγιος Γεώργιος

Η λέξη «Νόθον» και στο επώνυμο

Χρήστος Λούκος